

De Europese Dag van Joods Cultureel Erfgoed 2016

JOODSE TALEN

INTRODUCTIE

Wist u dat Jiddisch gebaseerd is op het Duits? Wist u dat er vele dialecten bestonden in het Hebreeuws; dat joden op Korfoe een oud Apulisch dialect spraken; dat Marokkaanse joden hun dialect, Haketia geheten, naar de Amazone brachten; dat Ethiopische joden als hun heilige joodse taal het Ge'ez hebben in plaats van oud Hebreeuws?!

Waar ook ter wereld joden gedurende hun diaspora/verspreiding hebben gewoond, overal hebben zij Hebreeuwse woorden geïntroduceerd in de plaatselijke taal. Soms ook hadden zij hun eigen talen, zoals Jiddisch, Ladino, Aramees. Toen joden uit het vroegere thuisland Israël verspreid werden en nieuwe gemeenschappen ontwikkelden in bijvoorbeeld Babylonië, Perzië, Griekenland, de Romeinse gebieden, en in de Arabische landen leerden zij de lokale taal maar bleven die in Hebreeuwse letters en van rechts naar links schrijven. Zo ontstonden heel specifieke Judeo-Arabische, Judeo-Griekse talen enz. Door migratie en integratie zijn sommige oude mengtalen verdwenen, zoals het Judeo- Provençaals en het Judeo-Slavisch.

Tussen de 18^e en 20^e eeuw vond, tengevolge van de emancipatie en door integratie en assimilatie, een verschuiving plaats van het Jiddisch en Ladino naar de talen van de landen waar de joden leefden, zoals Russisch, Turks, Grieks, Nederlands enz.

Door de pogroms in Oost Europa en door de Holocaust hebben vele overlevenden de weg naar het oude thuisland gevonden, waar het moderne Hebreeuws (Ivriet) eind 19^e/begin van de 20 eeuw spreektaal is geworden. De ontwikkeling van het Israëlische Hebreeuws (Ivriet) heeft niet geleid tot de verdwijning van de Joodse talen in de diaspora. Ook nu nog spreken, vooral orthodoxe, joden talen die vele oude Hebreeuwse woorden bevatten, zoals Jiddisch, Aramees, Ladino, en Judeo-Arabisch.

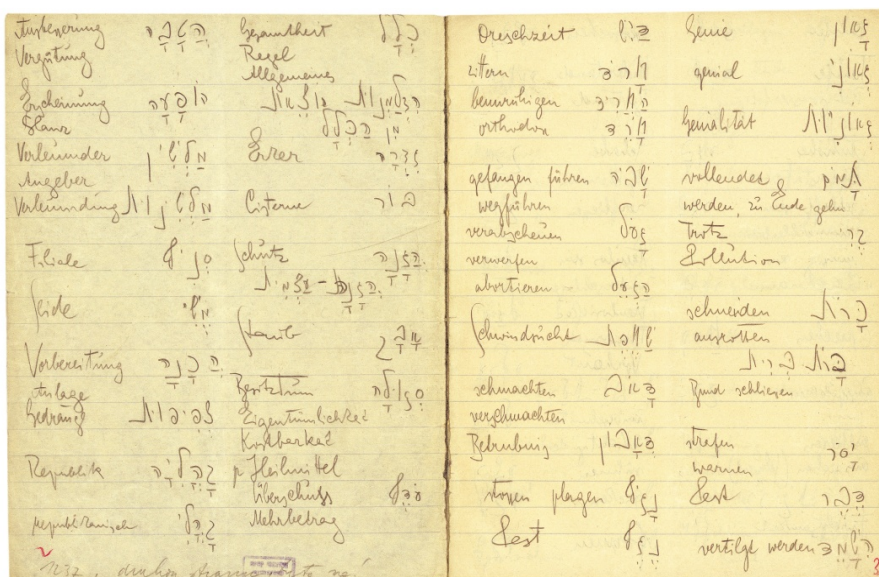

MODERN HEBREEUWS – IVRIET

Het herleven van het Hebreeuws als een moderne gesproken en geschreven taal door miljoenen mensen, is uniek in de geschiedenis. Een oude taal die alleen voor religieuze doeleinden werd gebruikt - niemand sprak het oud Hebreeuws - is weer tot leven gebracht en in alles aangepast aan de moderne tijden.

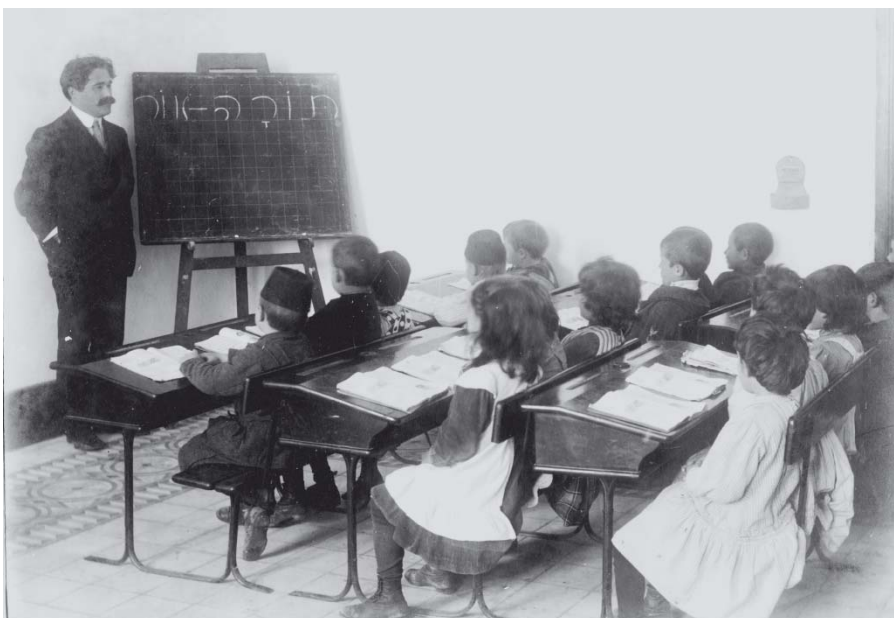
Aan Eliëzer Ben-Jehoeda wordt het herleven van de Hebreeuwse spreektaal toegeschreven. Hij emigreerde in 1881 naar Jerusalem. Ben-Jehoeda ontwikkelde een levende Joodse taal als vervanging van het Jiddisch, het Ladino, en andere regionale dialecten die door Joodse immigranten in Palestina werden gesproken. Samen met andere wetenschappers, leraren en taal specialisten richtte hij de voorloper van de Hebreeuwse Taalacademie op die verantwoordelijk was en nog steeds is voor het ontwikkelen van de moderne Hebreeuwse taal, het introduceren van termen voor nieuwe technische ontwikkelingen in de taal enz. Na de start in 1890 waren de instructielessen in het Ivriet in 1914 zo ver dat de taal onderwezen kon worden op scholen in Palestina en elders in de wereld. Ben-Jehoeda schreef tevens een nieuw woordenboek en richtte de eerste modern Hebreeuwse krant op. In 1922 ontving het modern Hebreeuws (Ivriet) een officiële status door het Brits Mandaat in Palestina.

In de jaren tussen 1945 en 1956 verdubbelde Israël's populatie. Grote hoeveelheden immigranten moesten (net als nu nog) in korte tijd de nieuwe taal leren. Een vernieuwende methode was de oelpan, een school waar alleen in het Ivriet wordt les gegeven. Deze soort talenschool is nog steeds populair en zeer effectief.

German-Jewish author Franz Kafka, one of the most influential figures of the 20th century, considered living in Palestine. For a time, Kafka studied Hebrew in Prague with a student from Jerusalem. This is Kafka's Hebrew practice notebook, where the words for "innocent," "snitch," "genius," and "tuberculosis" live side by side on these pages.

Prague, ca. 1922. Institution: National Library of Israel, Schwad. 01 19 18

The teacher Aaron Abraham Kabak with The Herzliya Hebrew Gymnasium first grade pupils, 1912.

Photo: Y. Ben Dov.
The Archives Department, The National Library of Israel, Jerusalem.

"Learn Hebrew in These Ways," poster, Ministry of Education and Culture, 1940s or 50s, Israel
Institution: National Library of Israel: Ephemera Collection

During the late 1940s and early 1950s, the newly established State of Israel doubled its Jewish population, absorbing hundreds of thousands of immigrants. All these people had to learn the language of their new country, and this became a national project. The poster suggests different ways for an immigrant to learn Hebrew. They include going to “ulpan” (intensive language classes), listening to the radio, reading the newspaper, studying with friends, etc.

JIDDISCH

Eeuwenlang was het Jiddisch de belangrijkste taal voor alle joden uit Midden- en Oost Europa (zogenaamde Asjkenazische joden). Het feit dat miljoenen joden over grote delen van de wereld, woonachtig in vele verschillende landen, Jiddisch spraken, is zeer bijzonder. Zo werd een mengeling van Duits, oud Hebreeuws en Aramees samen met lokale talen een taal die in Hebreeuwse letters van rechts naar links werd geschreven en met een heel eigen grammatica.

Mensen noemden het “mamelosjn” of “moedertaal,” terwijl Hebreeuws en Aramees “de heilige taal” bleven. Jiddisch floreerde vele eeuwen en is een taal rijk aan humor en ironie over de menselijke natuur.

Toen de joden meer assimileerden, vooral in Duitsland in de late 17^e eeuw, werd Jiddisch grof en inferieur geacht en als een oorzaak van slechte integratie van joden in hun omgeving.

Hoewel door de Holocaust het Jiddisch bijna is verdwenen, wordt het nog altijd gesproken door zeer orthodoxe joden over de hele wereld, die zo het oud Hebreeuws voor hun religieuze tradities behouden. Bovendien vindt er de laatste jaren ook op universiteiten en via cursussen een revival plaats van de Jiddische taal, de boeken, theater enz.

Jiddisch heeft een rijke muziek, theater en literaire traditie. Bekende Jiddische schrijvers zijn: Mendele Mojcher Sforim; Jitschok Leib Peretz, Sjolem Aleichem (bekend van *Anatevka*) en Isaac Bashevis Singer, die in 1978 de Nobelprijs voor de Literatuur won voor zijn gepassioneerde verhalen.

לעבן דויעלע איז גוט אלס אן איינפאכער נאכ-
שפייז אדער צו קאמבינירען מיט פרוכט און ניס.
עס ווערט געברויכט צו מאכען „שנעקס“ און ווהיפער
דויעלאס און פאר סאלאדס. וועלכע זיינען גוט נאך
שעה אין אויסזעהן. נאך אויך זעהר אפעטיסכע צום
עסען.

אלע סאלאדס, פאר וועלכע רעסעפטים ווערען געגעבן
בען אין דיזען בוכעלע, מיט דער אויסגאבע פון
דריי, ווערען געמאכט דורך געברויכען לעבן
דויעלאס.

מאכט א פערטעל פונם אפגעשניטען מאנדלען, א
טוענען מארשמאלאס א טוענען געצוקערטע קארשען.
א האלב טוענען מאקארונס. צושניידט עס אלץ דיין,
און שטעלט אוועק אין א קאלטען פלאטש, גיסט צו א
פאיינס זודיגע וואסער צו א פעקעל לעבן דויעלאס.
און ווען עס ווערט פארקוהלט, שטעלט ארויף די בלי
אין א פענדעל קאלטע וואסער, אדער אייז, און
שלאנגט אויף ביז עס איז אויף געדיכט ווי ווהיפער
קריס. דאן לייגט לאנגזאם ארויף א קאפע ווהיפער
קריס, די צושניטענע פרוכט און א פענדעל קאפע
צוקער. לייגט דאס ארויף אין א פערקאנטיגער
פענדעל און שטעלט אוועק אין א קאלטען פלאטש
אויף צו ווערען שטויף. סערווירט אין סלייטעס.
דאס איז פאר צוועלף אדער מער פערזאן.

AMERICA'S MOST FAMOUS DESSERT
JELL-O
NET WT. 3 OZ. (85g)
A MIXTURE
DELICATE • ELEGANT • DAINTY
RASPBERRY
PURE FRUIT FLAVOR
VEGETABLE COLOR
THE JELL-O CO., INC. LE ROY, NEW YORK
MADE IN AMERICA

לעבן

New York's Ellis Island welcomed over 12 million immigrants between 1892 and 1954, mainly from Italy, Ireland, and Central and Eastern Europe. Most of the new arrivals either spoke no English or were struggling to learn it. With the influx of Jewish immigrants to the United States, many of the new arrivals spoke no English and many companies targeted their Jewish consumers through advertising in Yiddish, such as this Jell-O advertisement.

Reproduced with the kind permission of Joseph Jacobs Advertising

סאלאר. עה, איך בין זיכער, דאס, אויב ער פערשפיעלט, דוא וועסט נישט ווער
 לען זיין פלייש. אויף וואס טויג עס דיר?
 שאלאק. צו כאפען פיש. אויב עס וועט קיין זאך נישט זעמיגען, וועט עס זע-
 טיגען מיין ראכע-דורשט. ער האט מיר צו שאנד געמאכט, און מיר איבערגעפיהרט
 א האלב מיליאן פרנסה: האט געלאכט פון מיינע פערלוסטען, געשפעט פון מיינע
 פערדיענסטען, פעראכטעט מיין נאציאן, מיר אונטערגעשלאגען מיינע מסחרים, אב-
 געקיהלט מיינע פריינד, דערהיצט מיינע פיינד, און וועלכען גרונד האט ער? איך
 בין א ייד. האט דען נישט א ייד קיין אויגען? האט דען נישט א ייד קיין הענד, קיין
 אברים, קיין חושים, קיין געפיהלען, קיין ליידענשאפטען? ווערט ער נישט גענעהרט
 מיט דער זעלבער שפייז, געשעדיגט מיט דיא זעלבע וואפען, בעפאלען פון דיא זעלבע
 קרענק, געהיילט דורך דיא זעלבע מיטעל, געווארעמט און ערקעלטערט פון דעם
 זעלבען ווינטער און זומער, וויא א קריסט? — אויב איהר שטעכט אונז, געהט פון
 אונז קיין בלוט נישט? אויב איהר קיצעלט אונז, לאכען מיר נישט? אויב איהר פער-

Pictured is Shylock's famous "Hath a Jew not eyes?" speech from Shakespeare's The Merchant of Venice

During the 1910s and 20s, Shakespeare's plays were frequently acted on the Yiddish stage, both in Europe and the United States. The first "literary" translation of Shakespeare into Yiddish was the work of the young anarchist poet Joseph Bovshover, whose Merchant of Venice is pictured here.

"Hershey lernt zikh mekayem zayn mitzvos" by R. Gold

Yiddish is the mother tongue of many ultra-Orthodox and Hasidic Jews in New York. This Yiddish children's book, published in 2016, tells the story of Hershey learning the Jewish prohibition against cruelty to animals.

Institution: Nat. Library of Israel SYS ID 3888483

LADINO

Ladino, ook wel bekend als Judeo-Spaans, Judezmo, Spaniolit en Haketia in Spaans Marokko, is een Joodse taal gesproken door de Sefardische joden. De Sefardische joden kwamen naar het Iberisch Schiereiland rond het jaar 1000 en woonden in Spanje en Portugal. Net als in Oost-Europa waar het Jiddisch een samensmelting was van verschillende talen, zo was Ladino dat ook: een mengeling van Spaans, andere Iberische talen, Hebreeuws en Judeo-Arabisch. Ladino verspreidde zich over het Middellandse Zee gebied nadat de joden in 1492 uit Spanje werden verjaagd. In de 16^e en 17^e eeuw toen joden zich over vele mediterrane landen verspreidden, werden elementen uit het Turks, Italiaans, Frans en Grieks toegevoegd aan het Ladino. Hoewel Ladino oorspronkelijk, net als Jiddisch, in Hebreeuwse letters werd geschreven, wordt het tegenwoordig ook in Latijnse letters geschreven.

Ook het Ladino heeft een rijke traditie van muziek, literatuur en theater. De Holocaust had echter een verwoestende invloed op het voortbestaan van het Ladino als taal en cultuur. Hele Joodse gemeenschappen in Griekenland (bv in Saloniki en op de Griekse eilanden) zijn door de Holocaust verdwenen waardoor het Ladino nauwelijks meer bestaat. Slechts ongeveer 160.000 mensen in Israël, Turkije, de Balkanlanden en Noord Afrika spreken nu nog Ladino. In Nederland werd het Ladino nooit gesproken door de Spaanse en Portugese joden.

Had Gadia en ladino, Pesach Hagadah

**I vino el shohet i degoyo al buey
ke se bevio la agua, ke amato al fuego,
ke kemo al palo
ke aharvo al perro,
ke modrio al gato,
ke se komio al
cavretico ke lo
merko mi padre
por dos levanim...**

Then came the butcher and
beheaded the ox that drank
the
water that extinguished the fire
that burned the stick
that hit the dog that bit the cat
that ate the kid goat
that my father bought with two
levanim, with two levanim.

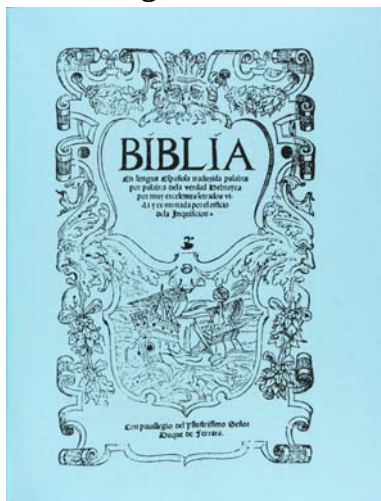

מעמד הקרבן קורבן הפסח

Avre Tu, bekende Sefardisch liefdeslied

De Ladino Bijbel van Ferrara [1553] een kritische uitgave door Moshe Lazar

Avre tu puerta cerrada,
qu'en tu balcón luz no hay
el amor a ti te vela,
partemos Rosa, partemos de
aqui.

Open your closed door,
because there is no light on
your balcony.
Love may protect you, let us
go, Rosa, let us go away from
here.

Yo demandi por la tu
hermozura,
como te la dio el Dio
la hermosura tuya es pura,
la meresco solo yo.

I have prayed for your beauty,
which is given to you from
God.
Your beauty is pure,
it's reserved for me

ARAMEES

Ooit was het oude Hebreeuws zowel de taal van het dagelijks leven als de "heilige taal" van rituelen en gebeden. Hebreeuws stierf uit als spreektaal, maar bleef behouden als taal van de gebeden. Het Aramees werd de spreektaal (tussen 530 voor het jaar nul tot aan 70 van de gebruikelijke jaartelling). Het Aramees werd zo populair dat men de Hebreeuwse Bijbel in het Aramees ging vertalen zodat het volk het zou kunnen lezen en begrijpen.

Vele oude niet-joodse gemeenschappen in het Midden Oosten spraken ook Aramees, een taal die was ontstaan tussen 900 en 700 voor het begin van de jaartelling. Als eerste werd het gebruikt door de Arameeërs, een Semitisch semi-nomadisch volk dat leefde in Noord Mesopotamië en Syrië.

Tot op heden is Aramees een wezenlijk deel van de Joodse historie en religieuze traditie: de Talmoed, de tekst met de belangrijkste Joodse wetten, is in het Aramees geschreven alsook grote delen uit de boeken Daniël en Ezra; zo ook de Dode Zee-rollen, delen uit de vertelling over de uittocht uit Egypte (beschreven in de Haggada), het Joodse huwelijks contract (Ketuba) en het gebed voor de overledenen (de Kaddisj).

Aramaic Ketuba (Jewish marriage contract) Ketubah, Jerusalem, Israel, 1926

An interesting detail of this 1926 ketuba (Jewish marriage contract) is the names of the two witnesses: Menachem Ussishkin, Russian-born Zionist leader and head of the Jewish National Fund, and David Yellin, founder of the David Yellin Academic College of Education in Jerusalem, and a major supporter of the revival of the Hebrew language.

JUDEO-ARABISCH

Judeo-Arabische talen bevatten diverse versies van het Arabisch die door joden in de Arabische landen (zoals Irak, Iran, Syrië, Libanon, Jemen) werden gesproken. Het Judeo-Arabisch werd in Hebreeuwse letters geschreven.

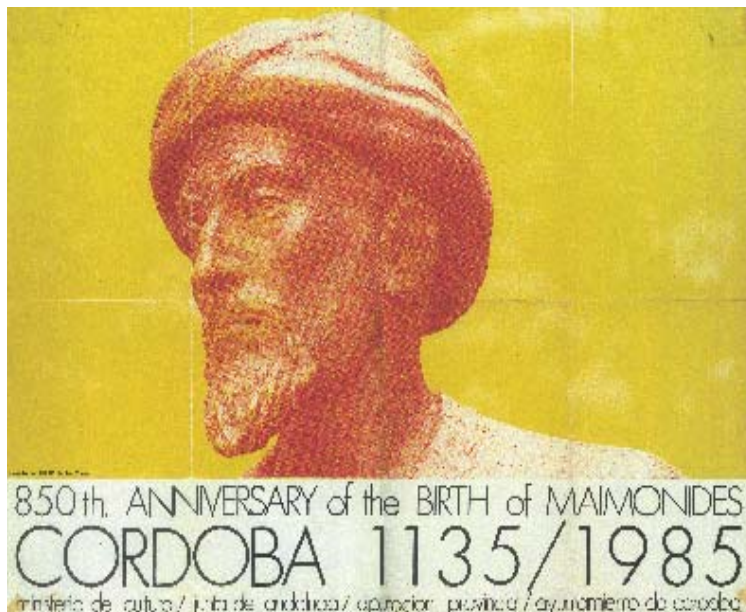
Joden spraken vaak verschillende dialecten van het Judeo-Arabisch, afhankelijk van welk land ze bewoonden en zij gebruikten vaak Hebreeuwse en Aramese woorden in hun taal.

De Egyptische Saädja Gaon, een prominente rabbijn, filosoof en geleerde uit de 10e eeuw, was de eerste die Arabisch gebruikte voor wetenschappelijk werk maar bleef Judeo-Arabisch gebruiken voor literair werk. Hebreeuws bleef gebruikt voor religieuze doeleinden. Veel van de belangrijkste en bekendste middeleeuwse boeken waren geschreven in Judeo-Arabisch.

Rabbi Saadia Gaon's commentary on Isaiah 34, in Judeo-Arabic
Perhaps the most important manuscript in the Afghan Genizah is this page of commentary on the Book of Isaiah by the 10th century rabbi and philosopher Saadia Gaon.

Institution: National Library of Israel, Ms. Heb. 8333.6

Poster advertising celebrations of the 850th anniversary of the birth of Maimonides in his birthplace Cordoba, Spain

National Library of Israel Archives Department

JUDEO-PERZISCH

In 2011 zijn in grotten in Afghanistan bewijzen gevonden dat ook daar in de Middeleeuwen al joden waren gevestigd. Zij spraken en schreven in Judeo-Perzisch en worden al genoemd in oude Arabische en Perzische geschriften.

Ref: Tekst, vrij vertaald (V. Colland) van tekst afkomstig van de Nationale Bibliotheek van Israël, zie ook <http://web.nli.org.il/sites/nli/english/Pages/default.aspx>